

07.00.00.ИЛМҲОИ ТАЪРИХ ВА БОСТОНШИНОСӢ
07.00.00.ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ И АРХЕОЛОГИЯ
07.00.00.HISTORICAL SCIENCES AND ARCHEOLOGY

07.00.02.ТАЪРИХИ ВАТАН
07.00.02.ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ИСТОРИЯ
07.00.02.HOME HISTORY

ТДУ 327 с.

DOI:10.51844-2077-4990-2022-2-11-17

ПЕШГИРИИ *Розикзода Абдулҳаким Шерали*, доктори
ДУ ШӢРИШ ДАР *илмҳои таърих, профессор, раиси МД “КОА-и*
БУХОРО (солҳои 1910-1911) *назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон”*
(Тоҷикистон, Душанбе)

ПРЕДОТВРАЩЕНИЕ *Розикзода Абдулҳаким Шерали*, доктор
ДВУХ ВОССТАНИЙ В БУХАРЕ *исторических наук, профессор, председатель*
(1910-1911гг.) *ГУ “ВАК при Президенте Республики*
Таджикистан” (Таджикистан, Душанбе)

PREVENTION OF TWO *Rozikzoda Abdulkhikim Sherali, Dr. of History,*
UPRISINGS IN BUKHARA *Professor, chairman of the SE “CHA under the*
(1910-1911) *Auspices of Tajikistan Republic President”*
(Tajikistan, Dushanbe), E-mail: rozikzoda@vak.tj

Вожаҳои калидӣ: қадидон, руҳониёни мутаассиб, шиа, суннӣ, генерал-губернатор, Агентии сиёсии Руссия дар Бухоро, политсияи махфӣ, аълам, муфтий, шуриш, Туркия, Афғонистон, ҷосусон
Дар мақола оид ба вазъияти мураккабу nobасомони Бухорои даҳсолаи аввали асри ХХ, фаъолияти пинҳонии зиддирусии муллоҳои мутаассиб ва омодагии онҳо ба ду шӯриш дар солҳои 1910 ва соли 1911, ки политсия аз он ҷилавгирӣ намудааст, сухан меравад. Қайд мешавад, ки дар охири асри ХІХ ва бахусус ду даҳсолаи аввали асри ХХ вазъияти Бухоро аз ҳар ҷиҳат чандон ором набуд. Моҷарои фоҷиабори шиа ва суннӣ вазъи ноороми пойтахтро боз ҳам муташанниҷтар гардонид.

Зикр мегардад, ки баъд аз фурӯ нишонидани фоҷиаи шиа ва суннӣ ва таҳқиқи сабабҳои он ҳукуматдорони мустамликавии Руссия назорати махфиро аз болои худи амир, амалдоронаш, рӯшанфикрон, қадидон ва муллоҳои мутаассиб пурзӯр намуд. Хусусан, политсия хеле фаъол гашта, гумоштаҳои худро дар ҳар маҳаллаву гузар ва бозору корвонсароҳо гузошта, ба таври махфӣ аз онҳо маълумоти зарурӣ гирд меовард. Нишон дода мешавад, ки ҳукумати подшоҳии Руссия аз он дар таҳлука афтада буд, ки ҳисси русбадбинӣ дар байни руҳониён рӯ ба афзоиш дошт ва мумкин аст ба як ҳаракати калони зиддирусӣ табдил ёбад ва Афғонистону Туркия низ ба ҳамроҳ шаванд. Дар натиҷаи бурдани чораҳои оперативӣ ба политсияи Россия муяссар гафт, ки аз ду шӯриш дар шаҳри Бухоро, ки руҳониёни мутаассиб ташиқ кардани буданд, пешгирӣ намояд.

Ключевые слова: джадиди, реакционные священники, шиит, суннит, генерал-губернатор, Политическое агентство России в Бухаре, тайная полиция, алам, муфтий, восстание, Турция, Афганистан, шпионы

В статье рассматривается сложная ситуация первой декады XX века в Бухаре, подпольная антирусская деятельность реакционных священников и подготовка двух восстаний в 1910 и 1911 годы, которые были предотвращены полицией. Описывается ситуация в Бухаре конца XIX века и особенно в двух декадах XX века, которая была весьма не спокойной, когда трагическая авантюра шиитов и суннитов усугубила и без того неспокойную обстановку в столице эмирата. Отмечается, что, после урегулирования трагической авантюры шиитов и суннитов и расследования её причин, колониальные институты России усилили контроль и слежку за деятельностью эмира, чиновников двора эмира, интеллигенцией, джадидами и реакционными священниками. Констатируется активизация деятельности полиции, которая благодаря своим агентам организовала сбор секретной информации из кварталов города, с базаров и каравансараяв. Указывается, что царская Россия очень опасалась превращения антирусского настроения реакционных священников в мощное движение и возможного присоединения Бухары к

Афганистану или Турции, но в результате проведения оперативных мер русских полицейских удалось предотвратить два восстания в Бухаре.

Key words: *Jadidi, reactionary priests, Shiite, Sunni governor-General, Russian Political Agency in Bukhara, secret police, Alam, mufti, uprising, Turkey, Afghanistan, spies*

The article dwells on the difficult situation of the first decade of the 20th century in Bukhara, the underground anti-Russian activities of reactionary priests and the preparation of two uprisings in 1910 and 1911, which were prevented by the police. At the end of the nineteenth century and especially in the two decades of the twentieth century, the situation in Bukhara was not calm. The tragic adventure of Shiites and Sunnis has aggravated the already turbulent situation in the emirate's capital. After settling the tragic adventure of Shiites and Sunnis and investigating its causes, the colonial institutions of Russia strengthened control and surveillance over the activities of the emir, officials of the emir's court, intellectuals, Jadids and reactionary priests. Especially the police intensified their activities and collected secret information from their agents from the city's neighborhoods, bazaars and caravanserais. Tsarist Russia was more afraid that the anti-Russian sentiments of reactionary priests would turn into a powerful movement and Bukhara might join Afghanistan or Turkey. As a result of the operational measures of the Russian police, it was possible to prevent two uprisings in Bukhara.

Дар даҳсолаи охири асри XIX ва аввали асри XX вазъи Бухоро чандон амну ором набуд. Идома ёфтани чанги якуми чаҳон, тезу тунд гардидани муборизаҳои сиёсӣ дар Руссияи подшоҳӣ, шӯриши соли 1916 дар Туркистон, ба Бухоро ворид гаштани маҷаллаву рӯзномаҳои рӯхияи озодихоҳидошта ва дар ин замина дар аморат паҳн гардидани ғояҳои сиёсӣ-инқилобӣ зиддиятҳои дар ҷомеа ҷойдоштаро боз ҳам шиддатнок намуданд. Хусусан зиддияти байни ҳукумати амир ва ҷадидон-ҷавонбухороӣён (ислохотхоҳон) аз як тараф ва муқобилияти қадимӣён-консерваторон (амалдорони амир), муллоҳои ҷоҳилу мутаассиб аз ҷониби дигар, характери ниҳоят тезу тундро касб намуд, ки дар ин бора дар илми таърих қайду мулоҳизаҳои ҷолиб ба назар мерасанд [1;8,с.69-90;6,с.55-72]. Дар натиҷа қадимӣён, ки дар мамлакат чизеро тағйир доданӣ набуданд ва ҷадидон-ислохотхоҳон, ки аксарияташон ҷавонони равшанфикри таҳсилкардаю чаҳондида буданд, ба ду ҷабҳаи муқобил ва оштинопазир табдил ёфтанд. Аз ин гуна вазъият қувваҳои беруна ҳам ба манфиати хеш истифода бурдани мешуданд. Ҳамин тариқ, гуфтан мумкин аст, ки Бухоро дар ин айём ба саҳнаи муборизаю кашмакашиҳои манфиатҷӯёни дохилию хориҷӣ табдил ёфта буд.

Дар ин муборизаҳо агар ҳукумати амири, амалдорон ва рӯхониёни мутаассиб аёну ноён манфиатҳои худро авлотар ҳисобанд, ҷадидон-ислохотхоҳон манфиатҳои милливу ватаниро муқаддамтару муҳимтар медонистанд. Дар афкори ҷадидон-ислохотхоҳон дин ва миллат бо ҳам тавбаам ва Бухоро ҳамчун «Ватан» ба қалам дода мешуд. Чунончи, яке аз сарварони мафкурасози ҷадидон Абдурауфи Фитрат, ки 4 сол дар Туркия таҳсил кардаву он ҷо зиндагӣ карда буд, ҳиссиёти хешро нисбат ба Бухоро ҳамчун «Ватан» чунин ифода кардааст:

Ватани ман, аҳ, аҳ чӣ ватан!

Сачдағоҳи ҷону тани ман,

Ҳам Каъбаи ман, қиблаи ман, ҳам ҷамани ман.

Ҷадидон дар байни мусулмонон-тоҷикон, ўзбекҳо, тоторҳо, эронӣҳою афғонҳо ва дигар қавму миллатҳо тафриқа намегузоштанд. Аз ин ҷост, ки намоёндаи дигари ҷадидон шоир Маҳмудҷоҳаи Бехбудӣ донишманди 4 забон – туркӣ, форсӣ, арабӣ ва русиро ба мусулмонони аморат тавсия меод ва таъкид мекард, ки «... забони туркӣ забони аксарияти аҳолии Туркистон, аммо форсӣ забони мадраса ва удабо; забони арабӣ забони Ислом ва забони русӣ забони империяе мебошад, ки дар он мусулмонони Туркистон зиндагӣ мекунанд. Ин забонҳо барои зинда мондан ва дар чаҳон зистан заруранд»[2].

Ҷадидон дар шароити мустамликавию таҳдидҳои доимии ҳукумати амири ва фишори саҳти муллоҳои ҷоҳилу қуҳнапараст беҳбудии кишварашонро меҳостанд ва бо ҳамин мақсад онҳо худро ба арсаи мубориза зада буданд.

Руссияи подшоҳӣ, ки дар минтақа нақши метрополияро бозӣ мекард, ҳаргиз намехост, ки вазъи мавҷуда тағйир ёбад, зеро ҳалалдоршавии авзои сиёсӣю иҷтимоӣ ҳаргиз ба манфиатҳои геополитикиаш набуд. Бинобар ин, Руссия аз тамоми воситаҳои имкониятҳои истифода мебард, ки вазъият дар минтақа ҳалалдор нагардад ва ҳамон як оромии нисбӣ идома дошта бошад. Ҳукуматдорони Руссияи подшоҳӣ низ хеле хуб дарк мекарданд, ки хурдтарин ҷунбиш ва ҳаракат дар Бухоро ҳар лаҳза метавонад ҷанбаи зиддирусӣ касб намояд. Аз ин ҷост, ки ҳам

генерал-губернатори Туркистон, ҳам Агентии сиёсии Руссия дар Бухоро аз хама гуна ғояҳои зиддирусӣ, чунбишу ҳаракатҳои сиёсӣ дар аморат, очилан пешгирӣ менамуданд.

Дар меҳвари андеша ва афқору омили ҷадидҳо, ислохоти мактабу маориф ва замонавӣ сохтани низоми мавҷудаи таҳсил қарор дошт, вале ин ғояҳо ва ҳаракатҳо ба амир, ҳукуматаш, муллоҳои ҷаҳолатпарасту мутаассиб ва ҳукумати мустамликавии Руссия чандон хушоянд набуд.

Ҳукумати подшоҳии рус аз бедории сиёсии мардуми Бухоро ҳамеша ҳарос дошт ва аз он тарс дошт, ки мабодо ҳаракати ҷадидон-ислохотхоҳон ба муборизаи ошқорои зиддирусии мусулмонон табдил ёбад. Ҳукумати мустамликавӣ хуб медонист, ки дар ин ҳолат Афғонистону Туркия метавонистанд аз Аморати Бухоро пуштибонӣ намоянд. Бинобар ин, ҳукуматдорони мустамликавии рус вазъи нобасомони сиёсӣ, муборизаҳои дохилии аморат, паҳншавии ғояҳои инқилобӣ ва ҳаракати ҷадидияро дар қабзаи оҳанини назорати хеш қарор дода буданд.

Ниҳодҳои махсуси подшоҳии Руссия ҳамарӯза ғаёлияти амир, ҳаммаслақонаш, рӯҳониёни бонуфуз, чеҳраҳои шинохтаи илму фарҳангро, ки дар байни омма таъсири зиёд доштанд ва махсусан ҷадидонро таҳти назорати саҳту доимӣ қарор дода буд. Дар бораи пӯрзур гардидани назорат ва таъкиботи политсиияи махфӣи Руссия аз болои рӯшанфикрон, ҷадидон – ислохотхоҳон устод Айнӣ ҳам қайдҳои зиёд дорад. Чунонки маълум аст, баъди дар Бухоро баста шудани мактабҳои усули нав як гурӯҳ рӯшанфикрон ба ҳам омада, бо номи «Тарбияи атфол» ҷамъияти махфӣе ташкил карданд, ки устод Айнӣ ҳам аз ҷумлаи ташкилкунандагони он ҷамъият буд. Политсиияи махфӣ аз мавҷудияти чунин як маҳфил огоҳӣ пайдо карда буд». Элчихона (Агентии сиёсии Руссия дар Бухоро дар назар аст - Р.А.) ба воситаи ягон хабари дуруст не, балки қиёсан, будани ҷамъияти махфиро ҳис карда буд... Дар асоси ҳамин қиёсу гумонҳо ба қушбегӣ ва қозикалон ба ин мазмун мактубе фиристода буд: «Дар мадрасаи Кӯкалтош ва гузари Дастурхонҷӣ ҷамъияти махфӣ будааст. Ба воситаи одамони махсус, пинҳонӣ аз вақти ҷамъомади ин ҷамъият хабардор шуда, аъзоёнашро ҳабс ва дафтархояшонро забт кунед».

Аъзоёни ҷамъият аз ин тасмимҳои политсиия ва Агентии сиёсӣ пешакӣ огоҳ шуда буданд ва ҳамеша ҳамдигарро пешакӣ огоҳ намуда, эҳтиёткорӣ менамуданд. «Локин – меғӯяд устод Айнӣ, - аъзои Элчихона ва маъмурони политсиия ҷамъияти махфиро, ки буданашро ҳатмӣ гумон мекарданд, ёфта натавониста, хеле тангдил шуда, таъкиботи худро торафт меафзуданд» [3, с.130-131]. Дар баробари ин, баҳусус муллоҳои мутаассибу рӯҳияи зиддирусӣ дошта низ таҳти пайгарду назорати саҳт қарор доштанд.

Яке аз чеҳраҳои шинохта дар байни рӯҳониёни рӯшанфикр ин домолло Иқром буд, ки узви муфтиёти аморат махсуб меёфт. Ӯ дар байни уламо бо тарғиби ғояҳои пешқадами худ, аз қабилҳои чорӣ намудани усули нави таълим дар мактабу мадрасаҳои Бухоро, барҳам додани фаранҷӣ барои занон ва ғайра шуҳрат пайдо карда буд. «Ӯ марди ростгӯ ва танқидкунандае буд, - ибронд меборад дар борааш устод Айнӣ. Ӯ ҳар суханеро, ки ҳақ медонист, аз амир, вазир ва уламо ибонд накарда, дар ҳамаҷо меғӯфт, зулм ва фасоди ҳоқиму қозӣ, қорҳои норавои уламои бадқорро ҳар замон фош мекард» [3, с.105]. Домолло Иқромро муллоҳои мутаассиб ва амалдорони амир ҷашми дидан надоштанд, вале ӯ бо ҳақгӯию тундгӯияш аз обрӯи хоса бархӯрдор буд. Аз ин ҷост, ки фиристодаи махсуси генерал – губернатори Туркистон Наумов бо мақсади дақиқтар ва ҳамаҷониба омӯхтани зиддияти байни муллоҳо, бо домолло Иқром вохӯрда ба баъзе саволҳои худ ҷавоб гирифтани шудааст, вале домолло Иқром Наумовро назди эшонӣ алам Имомуддин фиристодааст. Сухбати Наумов атрофи фаранҷии занон, мактабҳои усули нав, даромади пулии мадрасаҳо ва ғайра сурат гирифтааст. Баъди ин ҳодиса кинаву кудурат ва ҳисси бадбинии муллоҳо ва амалдорон нисбат ба домолло Иқром бештар мегардад ва ҳатто онҳо як гурӯҳ шуда бо роҳбарии Аълаи Имомуддин, муфти Абдураззоқ ва мулло Қамариддин ба хонаи домолло Иқром рафта, бо таҳдиди қуштан аз ӯ талаб карданд, ки ба таври ҳаттӣ нависад, ки ақидаҳои хилофи шариатанд ва тавба карда аз онҳо даст мекашад. Рӯзи дигар аз ин мочаро қушбегӣ Мирзо Насрулло огоҳ шуда, маълум мекунад, ки намоёндаи генерал-губернатор Наумовро домолло Иқром даъват накардааст. Домолло Иқром аз таҳдиди муллоҳои мутаассиб ва Аълами Бухоро хеле тарсида, дигар ба масъалаи ҷадидия даҳолат накарда, изҳор намуд, ки «Аълами Бухоро хубтар медонад ва ҳарчи ӯ гӯяд, ҳақиқат ҳамон аст» - гӯён аз вохӯрӣ бо амалдори рус Наумов даст кашид [5]. Ҳукумат, ки интизори баҳонае буд, баъди ин мочаро домолло Иқромро ҳамчун шахси хавфнок ба гумани Пешкӯҳ қозӣ таъин карда, аз Бухоро берун кард.

Дигаре аз чехраҳои шинохта ва таъсиргузор дар байни рухониён муфти Абдураззоқ ба ҳисоб мерафт, ки зодаи Қўқанд буди ханӯз хеле барвақт дар маркази таваҷҷуҳи Агентии сиёсии Руссия дар Бухоро ва шуъбаи махфии политсияи генерал- губернатории Туркистон қарор гирифта буд. Дар маълумотномае, ки дар бораи ӯ дар Агентии сиёсий ҷамъоварӣ шудааст, чунин таъкид мешуд: «Абдураззоқи муфти барҷастатарин олими Бухорост, бо таассубгароӣ оштинопазириаш (ба ҳар чизи нав) машҳур аст. Дар байни рухониёни сатҳи оли ва амалдорони ҳукумати баобрӯ ва ниҳоят боқадр мебошад. Ба назди ӯ аз тамоми манотиқи Туркистон муллобачаҳо барои таълимگیری меоянд ва дар байни толибилмони мадрасаҳо низ шуҳрати зиёд дорад»[5]. Баъди воқеаҳои ғочабори мочарои шиа ва суннӣ моҳи январӣ соли 1910 ва таҳқиқи сабабу омилҳои сар задани он политсияи ҳонаи муфти Абдураззоқро низ кофтуков намуд. Тарҷумони Агентии сиёсий Шулга тафсилоти кофтукови ҳонаи домолло Абдураззоқро шарҳ дода менависад: «...дарҳол анбуҳи муллобачаҳо дар атрофи хавли Абдураззоқ ҷамъ шуда ба итмомрасии кофтуковро мунтазир шуданд, муллобачаҳо кофтукови ҳонаи устодашонро хашмигона қабул карда, таъкид мекарданд, ки чунин рафтор бо як нафар домолло баобрӯ таҳқир аст ва онҳо инро фаромӯш нахоҳанд кард»[11]. Ҳарчанд аз ҳонаи ӯ яроқ пайдо нашуд, вале ҳукуматдорони мустамликавии рус аз амир талаб карданд, ки муфти Абдураззоқ ҳамчун шахси безътимоду шубҳанок аз Бухоро берун карда шавад, вале амир аз тарси муллоҳо ба ин амал ҷуръат накард.

Баъди ғочаи шиаву суннӣ дар ҳукумати подшоҳии Руссия тарафдорони аз нав забт кардан ва пурра ба Руссия ҳамроҳ кардани Аморати Бухоро зиёдтару ғайришарҳ шуданд. Танҳо Вазорати қорҳои хориҷӣ ба андешаҳои П.М.Лессар (солҳои 1890-1895 роҳбари Агентии сиёсии Руссия дар Бухоро), ки мегуфт «... мо ба вазифаи ниҳоят душвори таъмини тартибот дар ҳудудҳои беканори байни Туркистону Афғонистон рӯ ба рӯ мешавем»[5,с.53] таъя намуда, дар муқобили ин ҳаракатҳо қотеона монеагӣ мекард.

Таҳлилу таҳқиқи сабабу омилҳои руҳ додани ғочаи шиа ва суннӣ, ҳукуматдорони мустамликавии русро ба он водор намуд, ки назоратро аз болои амалдорону рухониёни аморат, ки дар рақобату душманиҳои доимӣ қарор доштанд, пурзӯр намоянд. Бо ҳамин мақсад аз ҷониби департаменти политсияи Вазорати қорҳои дохилии Руссия ба шуъбаи туркистонии политсияи махфӣ дастур фиристода шуд, ки очилан дар Бухоро ба ташкил кардани ғумоштаҳои махфӣ (секретная агентура) шурӯъ намоянд. Бо ин мақсад, сардори шуъбаи политсияи махфӣ подполковник Андреев ба Бухоро сафар карда, вазъиятро дар ҷояш омӯхта, ғайришарҳи ғумоштаҳои махфӣи политсияро ба роҳ монда, дарҳол ба департаменти политсия хабар дод, ки супоришро иҷро кардааст ва ҳамзамон таъкид намудааст, ки аввалин маълумоти фиристодаи ғумоштаҳо вазъияти аморатро хеле хатарнок арзёбӣ мекунад.

Шуъбаи туркистонии политсияи махфӣ ба департаменти политсияи Вазорати қорҳои дохилӣ хабар медиҳад, ки тарғиби исломгароӣ дар байни аҳоли ҳамовозӣ пайдо кардааст ва майли муллоҳо, ки асосан заковати аморатро ташкил мекунад ба давлатҳои исломӣ бештар мегардад.

Дар баробари ин, тибқи маълумотҳои махфӣи политсияи таваҷҷуҳ ва диққати Афғонистон низ нисбат ба Бухоро солҳои охир афзудааст. Ҳатто маълум ва собит карда шуд, ки дар маъракаи «шиакушӣ» аз қисмати шимолии Афғонистон узбекҳо, туркманҳо ва тоҷикон пешаки ба Бухоро ворид шуда, дар лату кӯб кардани эронӣҳо ғайришарҳи ширкат варзидаанд. Ҳамчунин шуъбаи туркистонии политсияи махфӣ вазъиятро ҷиддӣ таҳлил карда, хулоса кардааст, ки вучуди эмиссарҳои Афғонистон дар ҳудуди Аморати Бухоро назар ба тарғиботи туркҳо хавфноктор аст.

Вазъи рафтуомад ва муносибатҳои тичоратии Афғонистону Аморати Бухоро омӯхта, Андреев ба Петербург хабар медиҳад, ки сарҳади мо байни аморату Афғонистон ниҳоят суст ҳифз мешавад ва Афғонистон аз ҷиҳати тактиқию стратегӣ аморатро ҷиддӣ омӯхта ҷосухҳои сиёсӣ низомии худро дар тамоми қаламрави Бухорою Туркистон партофтааст. Аниқ карда шуд, ки шумораи онҳо дар аморат аз садҳо нафар иборат буда, асосан аз сарбозони афғон иборатанд, ки Бухороро бо яроқ таъмин мекунад.

Бо воситаи ғумоштаҳои худ политсия аз он воқиф мегардад, ки 11 нафар намояндагони рухониёни бонуфуз ба Қобул рафта, бо бародари амири Афғонистон-Насруллоҳон ва генерал Файзмӯҳаммадхон вохӯрӣ анҷом додаанд[5,с.55].

Тавре, ки аз рафти ҳодисаҳои баъдӣ маълум мегардад, ин ҳайати ғайрирасмӣи рухониён дар рафти ин гуфтушунидҳо ба он ноил гардидаанд, ки розигии ҳукумати Қобулро то дараҷае ба даст биёранд ва ҳангоми сар задани шӯруши умумӣ дар Бухоро (дар ин бора поёнтар сухан

хоҳад рафт) ва озод шудани мардум аз зулми амири фурухташудаю хизматгори содики русҳо, аморат ҳамчун вилояти мухтор ба Афғонистон ҳамроҳ мегардид[5,с.55]. Ҳукумати Афғонистон боварӣ дошт, ки дар чунин ҳолат Россия ҷуръат намекунад, ки бо Англия муқобилият намояд, зеро Англия пуштибони Афғонистон буд.

Бо мақсади пайгирӣ намудани ҳамин масъала аз Кобул Муҳаммад Акбархон ном шахси бовариноки Насруллоҳон (мушовираш оид ба масоили сиёсӣ) ба Бухоро ворид шудааст, то бо роҳбарияти олии руҳониёни Бухоро робита барқарор намояд, вале кормандони политсияи махфӣ пешдастӣ карданду чунин мулоқот доир нагашт. Кормандони политсияи Россия дар шоҳидии намояндагони ҳукумати Бухоро хонаҳои якчанд нафар ташкилкунандагон-саркардаҳои шӯриши дар нақшабударо, ки гумоштаҳои махфӣ ошкор карда буданд, кофтуков намуда миқдори зиёди аслиҳаи оташфишон (асосан истехсоли Россия) ва дигар намуди силоҳҳоро мусодира карданд[5,с.55]. Ба андешаи ғолиби кормандони политсия ин маҷмуи аслиҳа ҳамон силоҳҳое буданд, ки соли пештар аз анборҳои аслиҳаи округи ҳарбии Туркистон дуздада шуда буданд, аз ин ҳолат генерал-губернатор Самсонов боизтироб хабар дода буд. Тибқи маълумоти гумоштаҳои округи ҳарбии Туркистон дар дуздии миқдори калони аслиҳа Муҳаммад Ғиёсхон ном шахрванди Афғонистон даст дошт, ки дар зери ниқоби тоҷир фаъолият мекард[7]. Ӯ дар баробари фаъолияти тоҷирӣ, дар ҳақиқат корҳои зиёди ҷосусиро натавон ба Бухоро, балки дар Туркистон ҳам пеш мебард. Вале аз хонаҳои якчанд нафари дигар ташкилкунандагони асосии шӯриш назар ба маълумоти гумоштаҳои махфӣ ҳеҷ чизе шубҳанок, ки гуноҳи онҳоро собит карда тавонад, пайдо накарданд ва онҳо аз об хушк баромаданд. Маълум мегардад, ки ин ашхос ниҳоят дурандешу эҳтиёткор будаанд.

Агентии сиёсӣ ва идораи политсия аз амир талаб намуданд, ки яке аз руҳониёни бонуфуз, душмани ашаддӣ русҳо ва яке аз саркардаҳои ташкилкунандагони шӯриш мулло Абдурасулро аз Бухоро берун кунад, вале амир аз ғзаби муллоҳо тарсида аз ин кор даст кашид[9]. Назар ба маълумоти подполковник Андреев «Шухрат ва таъсири мулло Абдурасул ба аҳоли он ҷунон пурзур аст, ки ҳангоми бардоштани мавзӯи аз аморати Бухоро берун кардани ӯ амир ва ҳукуматаш қатъиян аз он даст кашиданд, зеро аз он тарсиданд, ки ин амал метавонад норизогии руҳониён ва тамоми мардумро ба бор орад»[5,с.56].

Тибқи маълумоти фаврии политсия дар қатори Муҳаммад Ғиёсхони афғон инчунин дигар шахрвандони Афғонистон аз қабилҳои Аҳмадҷон, Сайид Муҳаммадхон, Муҳаммад Каримхон низ дар либоси тоҷирӣ ба корҳои ҷосусӣ машғул буданд[4,с.127-134]. Кормандони политсия ба воситаи гумоштаҳояшон дақиқ карда буданд, ки ҷосусони афғон бо Бадриддин - писари қозикалони марҳуми Бухоро-Бадриддин ва эшони Ибодуллоҳон робитаи наздик доштанд. Вазифаи Бурҳониддин аз он иборат буд, ки аз бухороиёни хайрхоҳ барои хароҷоти молиявии шӯриш маблағ ҷамъ мекарданд[5,с.56].

Мулло Ибодулло суфии бародарони нақшбандия, шахсияти таъсиргузор дар байни руҳониёни аморат маҳсуб меёфт. Бародарони мусулмон – пайравони нақшбандия яке аз ҷамъияти бонуфузи мусулмонон натавон ба Аморати Бухоро, балки дар тамоми Осиёи Миёна қисмати русии Туркистон, Қафқоз, Хитой, Афғонистон, Туркия ва дигар мамлакатҳои исломӣ ба ҳисоб мерафт. Соли 1898 яке аз сарварони ин иттиҳод эшони Дукҷӣ дар Андиҷони водии Фарғона шӯриш бардошта буд.

Дар маълумотномае, ки Агентии сиёсӣ дар бораи шайх Ибодулло бо воситаи политсияи махфӣ ҷамъ карда буд, чунин навишта шудааст: «Эшони Ибодулло Махсум, ки дар мадрасаи Халифа Ҳусейн зиндагӣ мекунад, шухрати беандоза зиёд дорад. Бо зиндагии парҳезгоронаю порсоёнаи худ аз шайхони дигар, ки чандин зану молу сарват доранд, фарқ мекунад. Пайравони Ибодулло-Ҳочӣ аз Фарғона ва дигар минтақаҳои Туркистон буда, шухрати ӯро ба тамоми манотиқи Осиёи Миёна бурдаанд. Дар ҳоли ҳозир шумораи шогирдонаш аз 3 ҳазор нафар зиёд мебошад»[10].

Тибқи маълумоти фаврии ҷамъоваришуда эшони Ибодулло-Ҳочӣ роҳбари маънавии ҷараён ва тарафдорони ғояи муттаҳид сохтани мамлакатҳои мусулмонӣ аз ҷумла, Афғонистону Бухоро дар зери парчами ягонаи мубориза бар зидди кофирон буд. Дар байни мусулмонони равияҳои гуногун, шогирдони як мактаб ё мударрис ё пири дигар зиддияти ҷиддио оштинопазир вучуд надошт. Агар сухан аз боби мубориза бар зидди кофирон равад, он гоҳ онҳо ҳамагӣ бо ҳам муттаҳид буданду хусумату зиддиятҳои ҷузъии байни худро фаромӯш мекарданд.

Бинобар ин, политсияи махфӣ тамоми робитаҳои саркардагони шӯришро муайян карда, фаъолияти ҳар яки онҳоро зери назорати ҷиддӣ қарор дод ва аз сар задани як шӯриши зиддирусӣ ҷилавгирӣ намуд[5,с.54].

Дар натиҷаи бурдани корҳои ғаврӣ политсияи махфӣ маълум кард, ки илҳомбахшу ташкилкунандагон ва сарварони шӯриш шахсони пештар ба политсияи шинос Аълами Бухоро муфтӣ Имомуддини садр, муфтӣ мулло Абдураззоқ, мулло Абдурасул, мулло Қамар (Қамариддин Ногаеви тотор) ва мулло Хонмуроди тошкандӣ будаанд[5,с.54]. Онҳо ният доштанд, ки 4 декабри соли 1910 дар шаҳри Бухоро шӯришро оғоз кунанд ва ба онҳо мусулмонҳои атрофи шаҳр, баъдан аҳолии тамоми аморат ҳамроҳ хоҳад шуд. Ҳамчунин онҳо боварӣ доштанд, ки шӯриши Бухороро, ки минбаъд ҷанбаи зиддирусӣ хоҳад гирифт, мусулмонони Афғонистон, Фарғона, Туркия ва Қафқоз тарафдорӣ мекунанд. Бо ҷораандешии саривактӣи кормандони политсияи рус аз шӯриш ҷилавгирӣ карда шуд. Дар ҳамон шабу рӯз амир Абдулаҳад дар бистари марғ қарор дошт ва агар ин нақша амалӣ мегашту сарбозони афғон ҳамроҳ мегаштанд, Бухоро оғуштаи хун мегардид. Зеро руҳониёни ташкилкунандаи шӯриш амир Абдулаҳад ва писараш Олимхонро фурӯхташудаи русҳо ва хизматгори содиқи кофирон медонистанд.

Сарфи назар аз пешгирӣ кардани шӯриш, вазъи муташанниҷи дохилии Бухоро ором нагашт. Тибқи маълумоти ғаврии политсия, фикри шӯриш аз зехни руҳониёни рӯҳияи зиддирусидошта ханӯз берун нарафта буд ва ҳамингуна шӯришро боз дар моҳи рамазони соли 1911 (яъне моҳи ноябр) ба нақша гирифта буданд[5,с.56]. Аз рӯйи маълумоти махфӣ аз Когон ба идораи политсияи махфӣ расида, дар рафти ин шӯриш бояд русҳо ва онҳое, ки табааи Русияро доранд, лату кӯб шуда, ҳамчунин дар нақша гирифта буданд, ки ҷавонон - муллобачаҳо аз дарвозаи Имом ва Намозгоҳ ба шаҳр силоҳ дароварда тирпаронӣ кунанд... дар шаҳри Бухоро сокини маҳаллие дастгир гардид, ки борут тайёр карда, ба шӯришгарон тақсим мекард»[9]. Ҳамчунин идораи политсияи махфӣ маълум кард, ки дар арафаи моҳи шарифи Рамазон аз водии Фарғона муллобачаҳое, ки таҳсил мекарданд, пеш аз вақти муқаррарӣ, яъне пеш аз таътил ба шаҳри Бухоро баргаштанд. Ҳамасола онҳо танҳо дар моҳи Рамазон ба таътил мебароманд.

Баъди тафтиш ва таҳқиқи политсияи ошқор гардид, ки ин муллобачаҳоро пирашон мулло Абдурасул, зодаи Самарқанд, мударриси мадрасаи Турсунҷон ба Бухоро даъват карда будааст. Аксарияти онҳо пеши ин мулло сабақ гирифта буданд ва даъвати ӯро пазируфта, пеш аз муҳлат ба шаҳр баргашта будаанд.

Тибқи маълумоти ғаврӣ, ки политсияи махфӣ ба даст оварда буд, афрӯхтани гулхан дар яке аз теппаҳои баланд, ки аз тамоми нуқтаҳои шаҳр онро дидан мумкин бошад, ишора ба оғози шӯриш буд[5, с.58]. Худи шаҳр ба маҳаллу гузарҳо тақсим карда шуда буд ва ба ҳар як гузарҳо шахси мутасаддие барои роҳбарии муллобачаҳо муваззаф шуда буд. Политсия инчунин муайян намуд, ки дар қори ташкилии шӯриши соли 1911 ду ҷосуси турк – Мустафо-афандӣ ва Маҳмуд-афандӣ иштироқи фаъол доранд[5, с.58]. Бояд қайд кард, ки дар қатори шаҳрвандони дигар мамлакатҳои исломӣ шаҳрвандони Туркия ҳам тез-тез дар Бухоро пайдо гашта, аз ҷониби руҳониёни бонуфуз ва ҳатто худи амир бошукуху пурдабада пешвоз гирифта мешуданд. Ба қавли тарҷумон ва корманди Агентии сиёсии Русия Шульга ташрифоти баъзе аз шаҳрвандони Туркия хусусияти тичоратӣ дошта, мақсади ҷамъоварии молу сарватро дошт, дар баробари ин, онҳо муллоҳои мутаассиби бухороиро дастгирӣ мекарданд ва иштироқи ин ду нафар табааи Туркия дар рафти ташкили шӯриш бараъло намоён буд. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, бо туфайли қордонӣ ва дуруст ба роҳ мондани корҳои пешгирию ғаврӣ политсияи махфӣ тавонист аз ин шӯриш – хунрезии навбатӣ низ ҷилавгирӣ намояд.

Ба он нигоҳ накарда, ки аз ду шуриши пешакӣ тарҳрезишудаи руҳониёни мутаассиби рӯҳияи русбадбинӣ дошта ҷилавгирӣ карда шуд, муборизаи муллоҳои ҷаҳолатпараст бар зидди Русия пинҳонӣ идома дошт. Баъди оғози ҷангҳои Балкан дар тирамоҳи соли 1912 руҳияи зидди русӣ дар аморати Бухоро боз ҳам қувват пайдо кард, ки он таҳқиқоти ҷудоғонаро тақозо дорад.

ПАЙНАВИШТ:

1. Абдурауфи, Фитрати Бухорой. Баёноти сайёҳи ҳиндӣ/Ф.Фитрат.- Душанбе: Ирфон. 2009.-92с.
2. Адиб, Холид. Ҷадидон, Миллат ва Ватан [Захираи электронӣ]. <https://ozodi.org/a/1223514.html> (санаи муроч.: 26.05.2021).
3. Айни, С. Таърихи инқилоби Бухоро/С.Айни.-Душанбе: «Адиб», 1987.-105 с.

4. Арапов, Д.Ю. Мусульманское движение в Средней Азии в 1910 (по архивным материалам Департамента полиции МВД Российской империи //Д.Ю.Арапов/Сб. русск. ист.общ. М.Т.Б (153). М. 2002. С.127-134.
5. Броздин, С.С. Пробуждение Бухары: Бухарский эмират в конце XIX - начале XX вв. Karadeniz. 2012. №4 (14). S. 47-64. [Электронный ресурс]. https://vk.com/wall-52136985_5193 (дата обрац.: 10.03.2021).
6. Розикзода, А.Ш. Миршаб/А.Ш.Розикзода.- Душанбе: Ирфон. 2021.-424 с.
7. Российский государственный исторический архив. Ф.821, оп, 8. д.612, л.369 обр.
8. Хотамов, Н.Б. Свержение эмирского режима в Бухаре/Н.Б.Хотамов.- Душанбе, 2018.-348 с.
9. ЦГА Р. Уз. Ф.И.- 461.оп.1.д.1023.л.71обр.
10. ЦГА Р.Уз. Ф.И.- 461.оп.1.д.1260.76.обр.
11. ЦГА Респ. Узб. Ф.И-461, оп.1, д.1260, л.75 обр.

REFERENCES:

- 1.Abdurauf,Fitrat Bukhoroi. Hindan traveller’s statement. - Dushanbe: Cognition, 2009.-92 p.
- 2.Adib, Kholid. Jadidians, nation and motherland [Electronic resources]. <https://ozodi.org/a//1223514.html> (The date of appeal: 05/26/2021).
- 3.Aini, S. Tarikhi inqilobi Bukhoro. - Dushanbe: Man-of-Letters, 1987. - P. 105.
- 4.Arapov, D.Yu. Muslim movement in Central Asia in 1910 (according to archival materials of the Police Department of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Empire // Collection of Russian sources. М.Т.Б. (153). М. 2002. - P. 127-134.
5. Brozdin, S.S. Awakening of Bukhara: Emirate of Bukhara in the late 19th – the early 20th centuries. Karadeniz. 2012. No. 4 (14). – P. 47-64. [Electronic resource]. https://vk.com/wall-52136985_5193 (The date of appeal: 03/10/2021).
6. Roziqzoda, A.Sh. Mirshab. - Dushanbe: Cognition, 2021.-424 p.
7. Russian State Historical Archive. F.821, op. 8. file 612, sheet 369 ar.
8. Hotamov, N.B. The overthrow of the emir regime in Bukhara. - Dushanbe, 2018.-348 p.
9. CSA of Uzbekistan Republic. F.I. - 461.op.1.d.1023.l.71 ar.
- 10.CSA of UzR. F.I. - 461.op.1.d.1260.76.ar.
- 11.CSA of UzRF.I-461, op.1, file 1260, l.75 ar.